

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. М. Формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту як одна з умов їх успішної адаптації. Корекційна та соціальна педагогіка і психологія. 2013. № 4. С. 15-22.
2. Воронська Н. Особливості спілкування дітей з особливими потребами в закладах середньої освіти. Особлива дитина: навчання і виховання. 2020. Вип. 1 (90). С. 42-51.
3. Дорожко І.І., Малихіна О.Є., Туріщева Л.В. Розвиток комунікативних умінь дітей з ООП в умовах інклюзивного навчання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія. 2021. Вип. 4. С. 134-138.
4. Карпенко Є. Організація тренінгу спілкування з дітьми різного віку : метод. матер. Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. 145 с.
5. Остапенко Г.В. Спілкування та його фактори в підлітковому віці. Наука і освіта. 2014. №3. С. 73–75.
6. Турубарова А. В. Психокорекція розвитку комунікативних здібностей підлітків з особливими освітніми потребами. Теорія і практика сучасної психології. 2016. №2. С. 117-122.
7. Щуцька О.І. Формування навичок соціальної комунікації в учнів з комбінованими порушеннями розвитку. ЛОГОС. 2020. №4. С. 111-112.

*Грабовецька Марта
Науковий керівник – проф. Радчук Галина*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У сучасному українському суспільстві, яке перебуває у стані соціально-економічних і політичних змін, трансформується суспільна свідомість, змінюються цінності та моральні пріоритети. Ці зміни особливо гостро впливають на старших підлітків, які стикаються з труднощами на шляху самоствердження, самовизначення та самореалізації. З одного боку, підлітки відчують зростання потреби у власному визнанні та пошуку свого місця в суспільстві, а з іншого – втрачають традиційні орієнтири і відчують невизначеність у своїх ціннісних установах. Ця ситуація призводить до так званої ціннісної кризи, про яку все частіше говорять як батьки, так і вчителі й психологи. Враховуючи ці обставини, проблема формування ціннісних орієнтацій старших підлітків стає актуальною і потребує дослідницької уваги.

Вивчення ціннісних орієнтацій в підлітковому віці ґрунтується на результатах досліджень багатьох науковців, серед них – Н. Антонова, О. Бадюл, Г. Балл, Т. Гурлева, Л. Коберник, Г. Кучер, В. Москаленко, Г. Онищенко, Л. Панченко, В. Романова, Ю. Сошина, Г. Радчук, Н. Шевченко та ін. Проте соціально-психологічні чинники формування ціннісних орієнтацій старших підлітків вивчено недостатньо.

Мета статті – обґрунтувати соціально-психологічні чинники формування ціннісних орієнтацій старших підлітків.

Детальний аналіз наукової літератури дозволив виявити основні соціально-психологічні чинники, що впливають на формування ціннісних орієнтацій у старшому підлітковому віці. Так, вчений Г. Балл у своїх дослідженнях виділяє декілька ключових чинників. Психологічні чинники охоплюють мотивацію та ставлення підлітка до різних видів діяльності, його вольовий потенціал і здатність до саморегуляції. Комунікативні чинники включають предметні та когнітивні дії, засновані на отриманій інформації, що залежать від спрямованості ціннісних орієнтацій на певні явища. Практичні чинники передбачають оволодіння підлітком конкретними способами діяльності та здатність орієнтуватися в ній. Всі ці психологічні, комунікативні та інші чинники взаємодіють і сприяють формуванню ціннісних орієнтацій, що відіграють вирішальну роль у процесі становлення особистості підлітка [1].

Серед соціально-психологічних чинників формування ціннісних орієнтацій у старшому підлітковому віці важливу роль відіграє переосмислення відносин із іншими людьми. Старший підліток знаходиться на межі між дитинством та дорослістю, переживаючи перехід від одного етапу життя до іншого. У цьому процесі перед ним постає «завдання на сенс», яке полягає в необхідності усвідомити своє місце у системі людських відносин. У підлітковому віці це

завдання вирішується через прагнення до дорослості та бажання зайняти нову соціальну позицію, відповідну до позиції дорослої людини. Підліток починає переходити від зовнішніх критеріїв оцінки людей, таких як зовнішність чи манера спілкування, до внутрішніх аспектів, включно з розумінням, відповідальністю та довірою. У процесі переосмислення власного місця в суспільстві підліток надає нові смисли своєму соціальному простору, що впливає на трансформацію його ціннісних орієнтацій [5].

У структурі соціально-психологічних чинників формування ціннісних орієнтацій у старшому підлітковому віці важливе місце займає соціально-рольове експериментування. Старший підліток, осмислюючи своє місце у системі міжособистісних відносин, не завжди відразу знаходить адекватні форми поведінки, що відповідають соціальному простору. Соціально-рольове експериментування слугує механізмом трансформації смислової сфери підлітка і передбачає, що він випробовує різні поведінкові схеми, аналізує їх наслідки, і на основі отриманого досвіду формує власні індивідуальні поведінкові стереотипи [8]. Цей процес, що включає рефлексію щодо власних соціальних ролей, стає механізмом зміни та розвитку особистісних смислів. У результаті підліток інтерпретує соціальні значення, надані суспільством, через призму особистого досвіду, що сприяє формуванню соціальної компетентності.

До соціально-психологічних чинників формування ціннісних орієнтацій у старшому підлітковому віці належить наявність низки відповідних психологічних механізмів. Одним із основних механізмів є інтеріоризація. На думку Л. Коберник, інтеріоризація цінностей у старшому підлітковому віці здійснюється через засвоєння соціальних норм і перетворення їх на внутрішні переконання. Важливою умовою цього процесу є емоційне ставлення підлітка до норм і цінностей, а також його активна участь у діяльності, яка пов'язана з цими цінностями [3]. Таким чином, емоційна сфера відіграє ключову роль у формуванні ціннісних орієнтацій, що сприяє розвитку стійкої системи цінностей у старшому підлітковому віці.

Формування ціннісних орієнтацій у старшому підлітковому віці також відбувається через процес ідентифікації. Ідентифікація полягає в засвоєнні зразків поведінки значущих інших як прояву емоційного зв'язку з ними. Г. Кучер визначає ідентифікацію як процес інтеграції індивідів у соціальну спільноту, що відображається у спільних поглядах, інтересах та нормах. Учена наголошує, що цей процес здійснюється через інтеріоризацію [3]. Такий механізм забезпечує поступове формування індивідуальної системи цінностей підлітка, сприяючи його соціалізації.

Ще одним важливим психологічним механізмом, що впливає на формування ціннісних орієнтацій старших підлітків, є інтерналізація. Це процес утворення психічних структур індивіда через засвоєння зовнішніх предметних або соціальних відносин [2, с. 12]. Н. Антонова додає, що інтерналізація цінностей у підлітковому віці має два напрями: перший полягає у включенні цінностей до власної системи, що призводить до зміни особистості відповідно до цих цінностей, а другий – у їх запереченні [1, с. 11].

Серед соціально-психологічних чинників формування ціннісних орієнтацій у старшому підлітковому віці слід відзначити децентрацію смислової сфери особистості. Цей процес передбачає активний аналіз спілкування та взаємодії з іншими людьми, а також перехід від егоцентричної позиції до децентрованої. Це призводить до формування в підлітків нових смислів, які стосуються не тільки їх самих, але й інших людей, соціальних груп і суспільства загалом. Така масштабна соціалізація сприяє «вростанню у культуру», що означає, що індивід повноцінно соціалізується лише тоді, коли здатен інтегрувати свої думки у загальні соціальні структури [4].

У процесі формування ціннісних орієнтацій підлітків важливим аспектом є їх співвідношення із соціокультурним простором, а також дестереотипізація цих орієнтацій. Цей процес пов'язаний з тим, що соціальні смисли, які раніше засвоювались механічно як моральні інстанції, у підлітковому віці набувають особистісного характеру. В результаті відбувається збільшення частки індивідуальних смислів у структурі ціннісних орієнтацій, що робить їх більш пластичними та динамічними, такими, що відображають зміни особистості та її життєвого світу. Це активне осмислення і переосмислення раніше засвоєних соціальних смислів призводить до виникнення більш багатозначних смислових утворень, водночас підвищуючи рівень їх конфліктності [4].

Формування ціннісних орієнтацій у старшому підлітковому віці дійсно характеризується суперечливістю. У цій віковій групі часто співіснують смисли, засвоєні на

ранніх етапах розвитку (наприклад, соціальні норми типу «брехати погано», «старших потрібно слухатися»), та нові, особистісно вироблені ціннісні конструкти і установки. Ці смисли відрізняються за рівнем привласнення, інтенсивністю прояву та стійкістю. Старші підлітки можуть легко відповісти на загальні питання моралі, як-от «Чи можна красти», бо такі норми вже давно засвоєні. Однак, коли ситуація набуває проблемного характеру, підліток починає звертатися до власних, ще нестабільних і гнучких смислів. У таких умовах виникають протиріччя і навіть алогізми, що свідчать не про незрілість, а про процес самостійного осмислення і переосмислення проблемної ситуації, тобто формування особистісних цінностей.

Формування ціннісних орієнтацій у старшому підлітковому віці дійсно супроводжується дисгармонійністю. По-перше, ця дисгармонійність проявляється у надзначущості «Я», коли структура ціннісних орієнтацій формує смисли навколо центрального «сенсу Я» [5]. Чим ближче смисли до цього центру, тим вищу значимість набувають відповідні явища чи події. По-друге, неупорядкованість ціннісних орієнтацій може призводити до домінування одного смислового вузла, який поглинає інші смисли і перешкоджає їх актуалізації [3]. Це, в свою чергу, може викликати грубі помилки в особистісному означуванні, що негативно впливає на сприйняття світу і формує деформований образ реальності у підлітків.

Отже, у процесі формування ціннісних орієнтацій особистості у старшому підлітковому віці виділяються кілька соціально-психологічних чинників. По-перше, формальні чинники охоплюють відносну диференційованість складових, упорядкованість та структурованість ціннісних орієнтацій, а також кристалізацію генералізованих смислів. По-друге, змістовні чинники включають децентрацію, вербалізацію смислів та нерівномірність у їх формуванні. По-третє, динамічні чинники характеризуються нестабільністю, рефлексивністю та дисгармонійністю смислової сфери особистості. Крім того, формуванню ціннісних орієнтацій у підлітковому віці сприяють процеси інтеріоризації, екстеріоризації та інтерналізації цінностей, а також смислове перетворення особистості й побудова ієрархії ціннісних орієнтацій. Ці чинники взаємодіють, визначаючи унікальність ціннісної системи кожного підлітка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова Н. О. Ціннісні орієнтації у системі особистісних якостей підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2013. 20 с.
2. Бадюк О.С. Трансформація ціннісних установок особистості в освітньому процесі : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Одеса, 2010. 20 с.
3. Коберник Л.О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості підлітка. Наука і освіта. 2018. № 4/5. С. 28-33.
4. Онищенко Г.І., Гурлева Т. С. Ціннісно-смислові орієнтири сучасної молоді: особливості, умови і психологічна допомога. Проблеми загальної та педагогічної психології. 2021. Т. XIII, ч. 4. С. 253-259.
5. Радчук Г.К. Аксіопсихологія вищої школи. Монографія. Тернопіль, ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 380 с.

*Дмитрів Аліна
Науковий керівник – проф. Кікінежді Оксана*

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОГРАМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

У сучасних умовах важливим чинником підвищення ефективності управління в закладах фахової передвищої освіти є розвиток людського потенціалу керівників. Вони повинні вміти відмовлятися від застарілих і непродуктивних стереотипів у професійній діяльності та кваліфіковано відповідати на соціально орієнтовані вимоги, що висуваються до керівників цих закладів. Це стосується їх професіоналізму та оптимальних стилів управління. Закономірно, що керівники повинні вміти чітко та якісно виконувати свої функціональні обов'язки в умовах змінливого соціального середовища та постійних інституційних трансформацій. Важливо, щоб вони глибоко усвідомлювали свої недоліки, переваги та професійні досягнення, оцінюючи ефективність їх використання в управлінській діяльності. При цьому особлива увага повинна приділятися застосуванню оптимальних стилів управління, що сприятиме створенню адаптивної та результативної освітньої системи.